JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

Arkeologisk rapport 2022:17
Ådel V. Franzén

Planerad solkraft i Pålsboda

Arkeologisk utredning, steg 1, av planerad solcellspark i Kärr1:78 och Segår 1:5, Sköllersta socken, Hallsbergs kommun, Örebro län

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

Arkeologisk rapport 2022:17
Ådel V. Franzén

Planerad solkraft i Pålsboda

Arkeologisk utredning, steg 1, av planerad solcellspark i Kärr 1:78 och Segås 1:5 i Sköllersta socken, Hallsbergs kommun, Örebro län.

Jönköpings läns museums dnr: 2022-065
Länsstyrelsens dnr: 431-9682-2021

Rapport, foto och ritningar: Ådel Franzén
Rapportgranskning: Mikael Nordström
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY. Villkor finns tillgänglig på http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv .
Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd: Fastighetskartan © Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091. Terrängkartan, samt GSD–Översiktskartan: Lantmäteriet

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2022

Innehåll

Sammanfattning 5
Inledning 7
Målsättning 7
Metod 7
Fornlämnings- och kulturmiljö 8
Tidigare undersökningar 10
Resultat 13
  Landskapet i äldre kartor 13
  Den arkeologiska fältinventeringen 14
Utvärdering av undersökningsplanen 18
Administrativa uppgifter 19
Referenser 20
  Arkiv 20
  Kartmaterial 20
  Referenser på webben 20

Bilagor

Bilaga 1. Tabell och karta över nyupptäckta och befintliga lämningar

DEN UPPDRAGSARKEOLOGISKA PROCESSEN

Uppdragsarkeologin regleras av 2 kap. 10–14§§ i Kulturmiljölagen samt genom direktiv och föreskrifter. Arkeologiska uppdrag indelas i flera etapper: arkeologisk utredning, förundersökning och undersökning. Processen syftar i första hand till att bevara fornlämningarna, vilket är grundtanken i kulturmiljölagen.

Arkeologisk utredning
Arkeologisk utredning brukar göras i två steg. Den första etappen, steg 1 (AU1), innebär att befintlig kunskap i form av arkivmaterial, äldre handlingar och historiska kartor samt litteratur och uppgifter om tidigare undersökningar sammanställs med syfte att se om fornlämningar berörs av arbetsföretaget. Därtill görs en fältinventering i syfte att lokalisera tidigare okända fornlämningar. Steg 2 (AU2) utgör den del som innebär markingrepp i form av sökschakt med grävmaskin och provrutsgrävning. Om det konstateras förekomst av fornlämningar så kan dessa, om de inte kan bevaras, gå vidare till en arkeologisk förundersökning.

Arkeologisk förundersökning
En arkeologisk förundersökning (FU) syftar till att fastställa och beskriva fornlämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt att ta till vara fynd. Resultaten ska kunna ligga till grund för länsstyrelsens bedömning av kunskapspotentialen inför kommande beslut om tillstånd till ingrepp i en fornlämning. Förundersökningen ska också ge underlag för företagarens (exploatörens) vidare planering. Om fornlämningen efter förundersökning bedöms vara välbevarad och ha vetenskaplig potential går det vidare till nästa steg i processen - en arkeologisk undersökning.

Arkeologisk undersökning
En arkeologisk undersökning (UN) utförs med anledning av att en fornlämning behöver tas bort. Syftet med en arkeologisk undersökning är att dokumentera en fornlämning, ta till vara fornfynd, rapportera och förmedla resultaten för att skapa kunskap av relevans för myndigheter, forskning och allmänhet. Dokumentationsmaterialet och fynden ska bevaras för framtiden samt tolkas vetenskapligt och infogas i ett kulturhistoriskt sammanhang. Undersökningen innebär att hela eller delar av fornlämningen slutgiltigt tas bort.
Efter att fornlämningen tagits bort är marken fri att exploatera ur fornlämningssynpunkt.

Mer information om den uppdragsarkeologiska processen finns på Riksantikvarieämbetets hemsida.

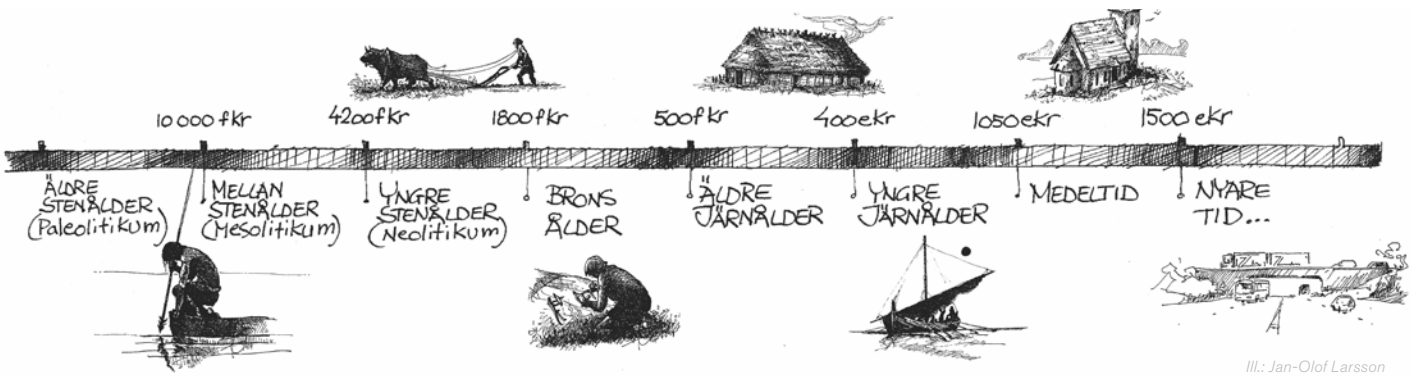

Ill.: Jan-Olof Larsson

Sammanfattning

En arkeologisk utredning, steg 1 genomfördes av Jönköpings läns museum i maj - juni 2022 inom ett ca 100 hektar stort område strax väster om samhället Pålsboda inför planerat anläggande av en solcellspark. Utredningen resulterade i att ett antal nya fornlämningar och kulturhistoriska lämningar kunde identifieras.

Av de åtta områdena med fossil åker i form av röjningsröseområden bestämdes sex till fornlämning och två som övrig kulturhistorisk lämning. Inom och i anslutning till den fossila åkern L2022:2761 kunde minst fyra nya gravar identifieras och ytterligare två nya gravar registrerades inom utredningsområdet. Gravarna utgjordes av runda stensättningar varav två är osäkra, L2022:2764 och L2022:2738, och måste utredas vidare. Inom L2022:2761 fanns förutom röjningsrösen också terrasseringar.

Ett dussintal röjningsrösen belägna utanför röjningsröseområdena kunde identifieras. Dessa har status som övrig kulturhistorisk lämning.

Den äldsta kartan över fastigheten Kärr visade bebyggelseläget för Kärr samt en mindre gård, Drägmo, som kan beläggas tillbaka till 1500-talets mitt i kamerala källor. Drägmo avhystes kring 1600-talets mitt. Gårdstomterna efter Kärr och Drägmo är delvis belägna på impediment som har belamrats med stora mängder sten och block som röjts från intilliggande åker. För att utröna om det finns fysiska lämningar kvar efter Kärr och Drägmo bör områdena utredas vidare i steg 2. Kärr avhystes kring sekelskiftet 1900 när en järnvägslinje skulle dras rakt genom tomten.

Utredningsområdets östra och södra del består av sammanhängaden åker som framför allt tillkommit genom stora nyodlingsinsatser under 1800-talet. Kärr och Drägmos åker i de äldre kartorna överlagras till största delen av den nutida åkermarken.

Boplatslägen kan sökas framför allt inom åkermarken men också åt väster i södra delen av L2022:2761. I Bilaga 1 presenteras tidigare kända och nyupptäckta forn- och kulturhistoriska lämningar inom undersökningsområdet.

Tidigare arkeologiska utredningar inom det nu aktuella utredningsområdets norra och södra delar har inte resulterat i påvisbara bebyggelselämningar.

Jönköpings läns museum föreslår att status fastställs för möjliga fornlämningar, L2022:2764 och L2022:2738, inom en steg 2-utredning samt att vidare utredning görs av boplatslägena samt Drägmos och Kärrs tomter L2022:2797 och L2022:2798.

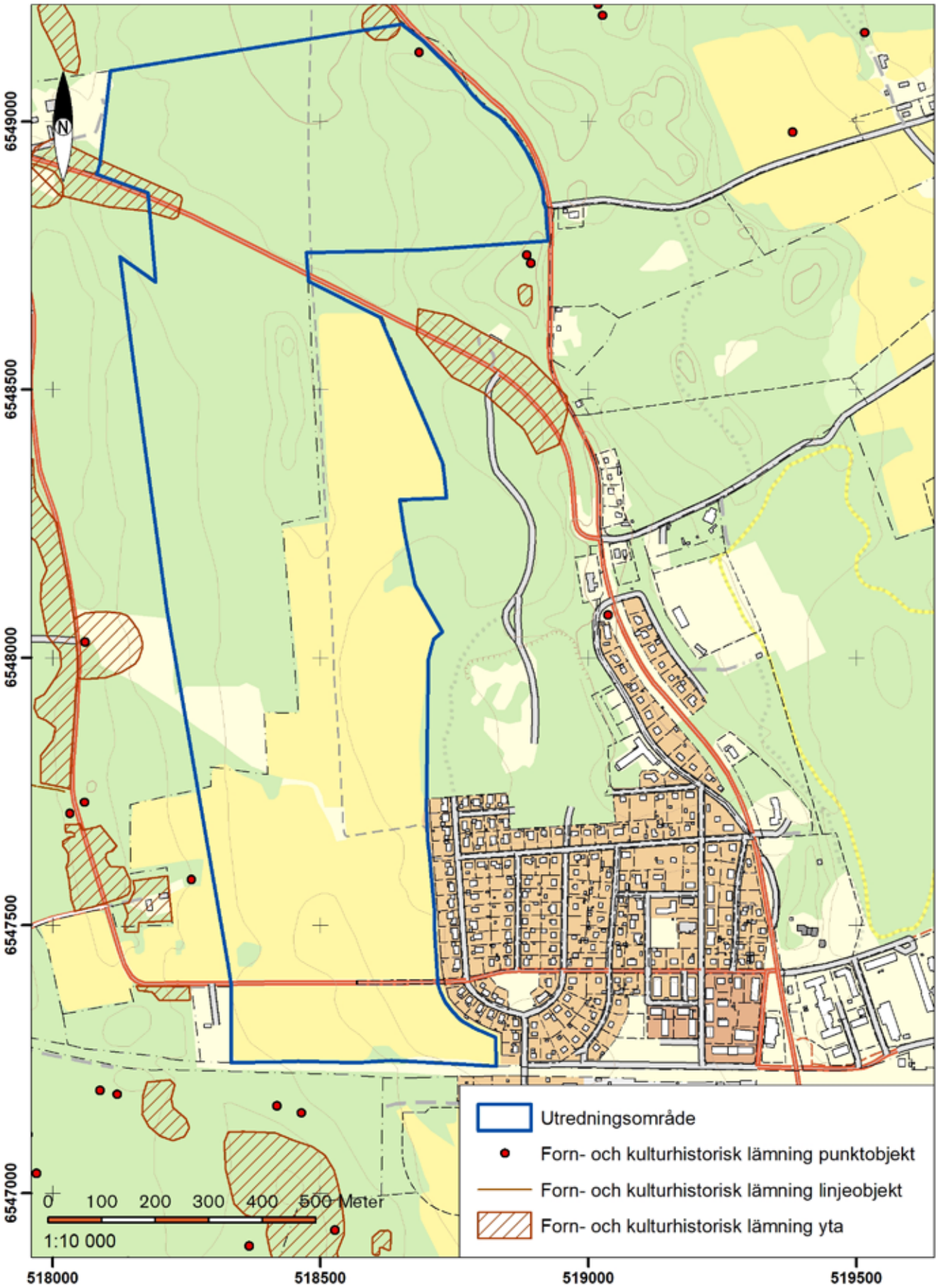

Figur 1. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 10F 0e, 9F 9e. Skala 1:10 000.

Inledning

Under maj - juni 2022 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk utredning, steg 1, av planerat område för solcellspark strax väster om samhället Pålsboda i Sköllersta socken, Hallsbergs kommun. Utredningen beställdes av Helios Nordic Energy AB och berör ett ca 100 hektar stort område (karta 1). Kulturgeograf Ådel Vestbö-Franzén genomförde den arkeologiska utredningen, steg 1. Hon är också rapportansvarig.

Målsättning

Den arkeologiska utredningen syftar till att fastställa förekomst av fornlämningar och kulturlämningar inom utredningsområdet. Där fornlämningar som saknar markering ovan mark kan befaras, såsom härdar och stolphål, görs en utredning, steg 2, där matjord avlägsnas maskinellt eller genom grävande av provgropar.

Metod

Den arkeologiska utredningen består av en byråmässig genomgång av relevant material, äldre kartor och arkivhandlingar. Ibland kan hembygdslitteratur, källor från nätet eller andra relevanta skriftliga källor, såsom Riksarkivets landskapshandlingar ingå i förarbetet. Efter arkivgenomgången görs en fältinventering området där fornlämningar och kulturlämningar registreras i Fornreg.

Topografi och fornlämningsbild

Utredningsområdet låg för ca 10 000 år sedan till större delen under vatten i den vik av Ancylussjön som tillkom efter att landhöjningen åter skapat fast mark öster om Vänern. Ovanför vattenytan fanns de högre liggande partierna inom utredningsområdets östra, västra och nordöstra delar. Tusen år senare var undersökningsområdet torrlagt och i de lägre delarna av undersökningsområdet hade sandig, siltig morän avsatts medan den östligaste och nordvästligaste delen av undersökningsområdet dominerades av berg i dagen, avsättningar av större block samt en mer stenbemängd morän.

Skillnaden i jordart är mycket framträdande när man besöker området i dag. Åkermarken är närapå stenfri medan ett tunt lager block- och stenrik morän dominerar i höjdpartierna. 1600-talskartor över Kärr och Drägmo redovisar flera större åkerytor utan ett enda röjningsröse. Att sten och block till någon del ändå funnits i den sanddominerade moränen visas av de stora block- och stenpartier som kantar dagens åkermark.

Det aktuella området är beläget mellan 80 och 95 meter över havet omedelbart väster om den långa rullstensås som sträcker sig från Bergslagen i norr, över Hjälmaren och via Sköllersta och Pålsboda söderut in i Östergötland.

Utredningsområdet är beläget i ett övergångsområde mellan Närkesslättens odlingsbygder i norr och skogsbygden i söder och

kan karakteriseras som en nord-sydlig utlöpare av odlingsbygden omgiven i öster och väster av mellanbygd och skogsbygd.

Inom Undersökningsområdet dominerar den stora sammanhängande åkeryta som till största delen bör ha tillkommit under 1800-talet och nådde sin största utbredning kring 1950. Åkern är omgiven av högre liggande partier i väster och norr med berg i dagen, sluttningar med tunt moräntäcke och en mycket skiftande topografi. I lägre partier finns sammanhängande sankmarker med partier av hårdmark. Glesa lövskogsbestånd växlar med blandskog och täta bestånd av ung barrskogsplantage. Vissa partier är överväxta med sly, buskar och små lövträdsdungar. I öppnare områden med tidigare hyggesmark dominerar sly- och buskvegetation samt enstaka dungar av lövbestånd. Tack vare att inventeringen skedde under lövsprickningens tidigaste skede var framkomlighet och översikt mestadels utan problem.

Fornlämnings- och kulturmiljö

På och i anslutning till den ovan nämnda rullstensåsen finns ett rikt bestånd av fornlämningar, inte minst förhistoriska sådana, bland annat gravar, gravfält, boplatser och fossil åkermark.
Åt norr utgör två fornborgar gränsutposter för den förhistoriska jordbruksbygden. För att inte tynga texten med allt för många lämningsnummer kommer den följande texten att beskriva fornlämningsbilden genom indikativa lämningstyperna och deras spridningsbild i och i anslutning till undersökningsområdet.

Figur 2 speglar det faktum att utredningsområdet inte ligger i den centrala förhistoriska jordbruksbygden. De två fornborgarna samt det stora gravfältet i figurens nordvästra hörn ska ses som en södra gräns för den jordbruksbygd som betecknas som Närkesslätten. Öster om utredningsområdet vidtar ett nästan fornlämningsfritt område med enstaka fyndplatser som speglar stenålderns olika strandnivåer samt sentida lägenhetsbebyggelse i form av torp från 1700- och 1800-talet. Åt väster fortsätter lägenhetsbebyggelse att vara en viktig lämningskategori, men här dominerar framför allt den fossila åkermarken. Områdena är splittrade i ett flertal röjningsröseområden som avgränsas av sankare partier eller områden med storblockig morän. Tillsammans med ensamliggande röjningsrösen visar lämningsbilden ett landskap där en huvuddel av hårdmarken tidvis varit röjda på sten. Ett par små områden med skogsbrukslämningar fanns också utanför utredningsområdet, men detta är inte något som präglar fornlämningsbilden i stort.

I samband med utredningen upptäcktes ett antal stensättningar och ett röse, men även innan fanns ett mindre gravfält samt enstaka förhistoriska gravar registrerade i närområdet. Sammanfattningsvis kan fornlämningsbilden sägas spegla en gränsbygd mellan ett tidigt kolonisationscentrum i norr och den skogsbygd som vidtog år söder.

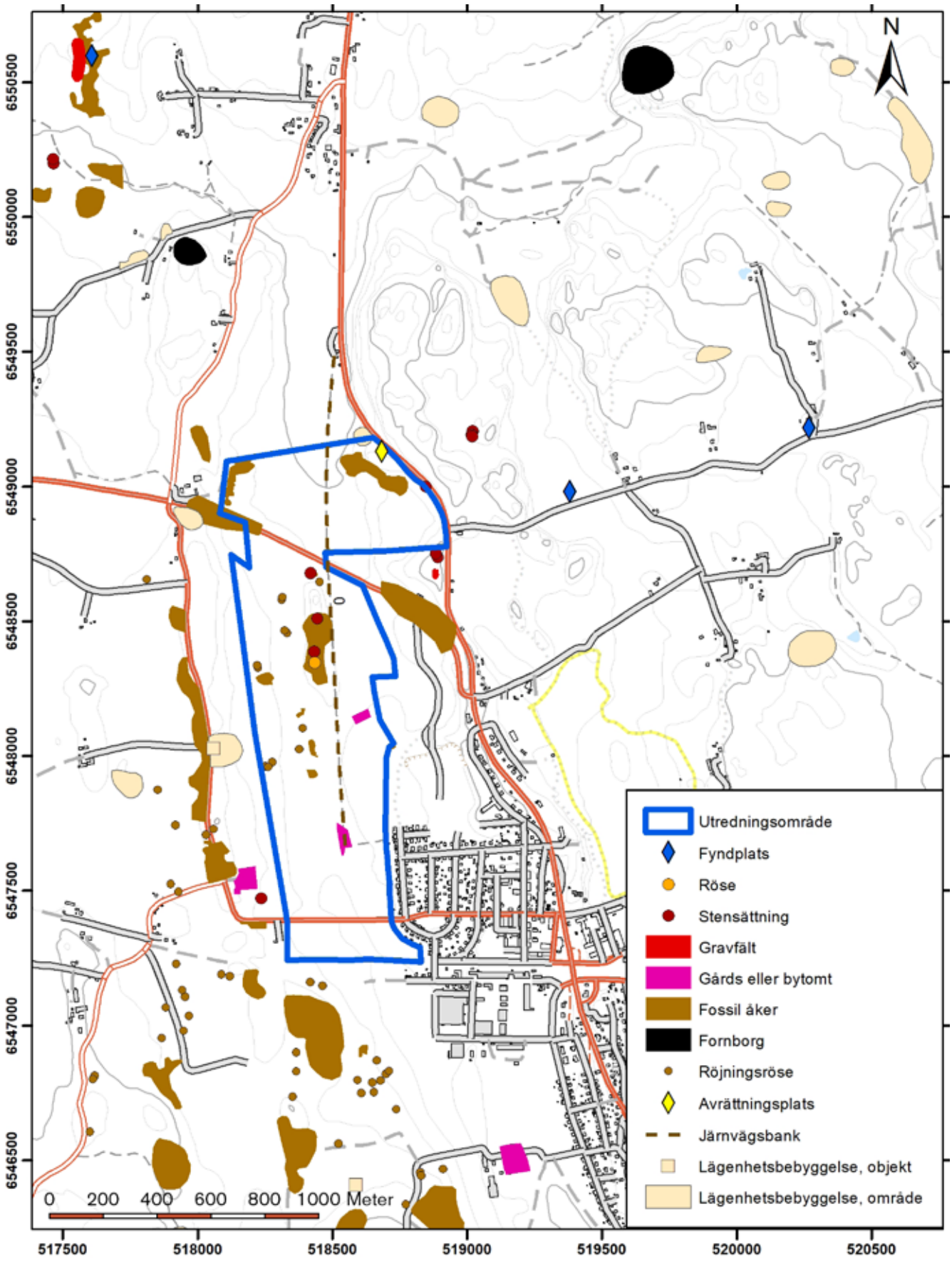

Figur 2. Fornlämningsbild inom och i anslutning till utredningsområdet. De nyupptäckta fornlämningarna är medtagna.

Den lättbearbetade sanddominerade moränen kom framför allt att odlas upp under 1800-talet under gården Kärr. Under 1800-talet förefaller en stor uppodlingsverksamhet ha skett genom utdikningar av sankmark t.ex.

Till de kommunikationshistoriska aspekterna kan nämnas den järnväg som gick genom utredningsområdet mellan 1901 och 1962 då linjen Örebro-Finspång trafikerades. Järnvägsbankens sträckning nyttjas i dag som mindre körväg och går rakt genom utredningsområdet i nord-sydlig riktning. Inom undersökningsområdets sydligaste del har den äldre järnvägsbanken odlats över sedan 1960-talet.

Järnvägen anlades rakt över gården Kärrs tomt. Kärr fanns fortfarande med i Häradsekonomiska kartan från ca 1860-talet men följaktligen inte i ekonomisk karta från 1959 då järnvägslinjen fortfarande var aktiv. Gården Kärr, som vid 1800-talets mitt hade blivit en by med tre bebyggelselägen, bör således ha avvecklats kring sekelskiftet 1900 (figur 3 och 4).

Inom Undersökningsområdets nordöstra del finns L1981:9326, en avrättningsplats, registrerad som en övrig kulturhistorisk lämning. I Fornsöks beskrivning av lämningen hänvisas till notiser om avrättningar i Nerikes Nya Allhanda från 1858 samt en muntlig uppgift om en avrättning 1834. Eftersom avrättningsplatser rent antikvarisk kan vara svår materia när det gäller att pricka in rätt plats eller att rätt bedöma muntliga uppgifter (Vestbö-Franzén 2015) gjordes en analys av de äldre kartmaterialet som kunde verifiera förekomsten av avrättningsplatsen både 1688 och 1745(Figur 5 och 6). Inga fysiska lämningar efter avrättningsplatsen finns dock kvar på platsen som nu har registrerats som möjlig fornlämning.

Tidigare undersökningar

Arkeologiska utredningar och undersökningar utfördes för några år sedan inför bygget av nya väg 51 mellan Kvarntorp och Svennevad. Arbetsområdet för vägbygget låg endast ett par hundra meter väster om det nu aktuella utredningsområdet. I detta sammanhang berördes exempelvis ett stort antal lämningar av fossil åkermark som enligt ^{14}C-dateringarna har varit i bruk mellan ca år 1000 och år 1600 e.Kr. Detta stämmer bra med andra dateringar av fossil åkermark från denna del av Närke. Vid utredning inom planområdets södra del 2011 kunde två boplatslägen identifieras. Vid schaktning i samband med förundersökning år 2014 gjordes dock inga kulturhistoriskt intressanta observationer inom de föreslagna boplatsområdena (Bondesson 2010, Holm 2012, Ählström 2013, Sillén 2015).

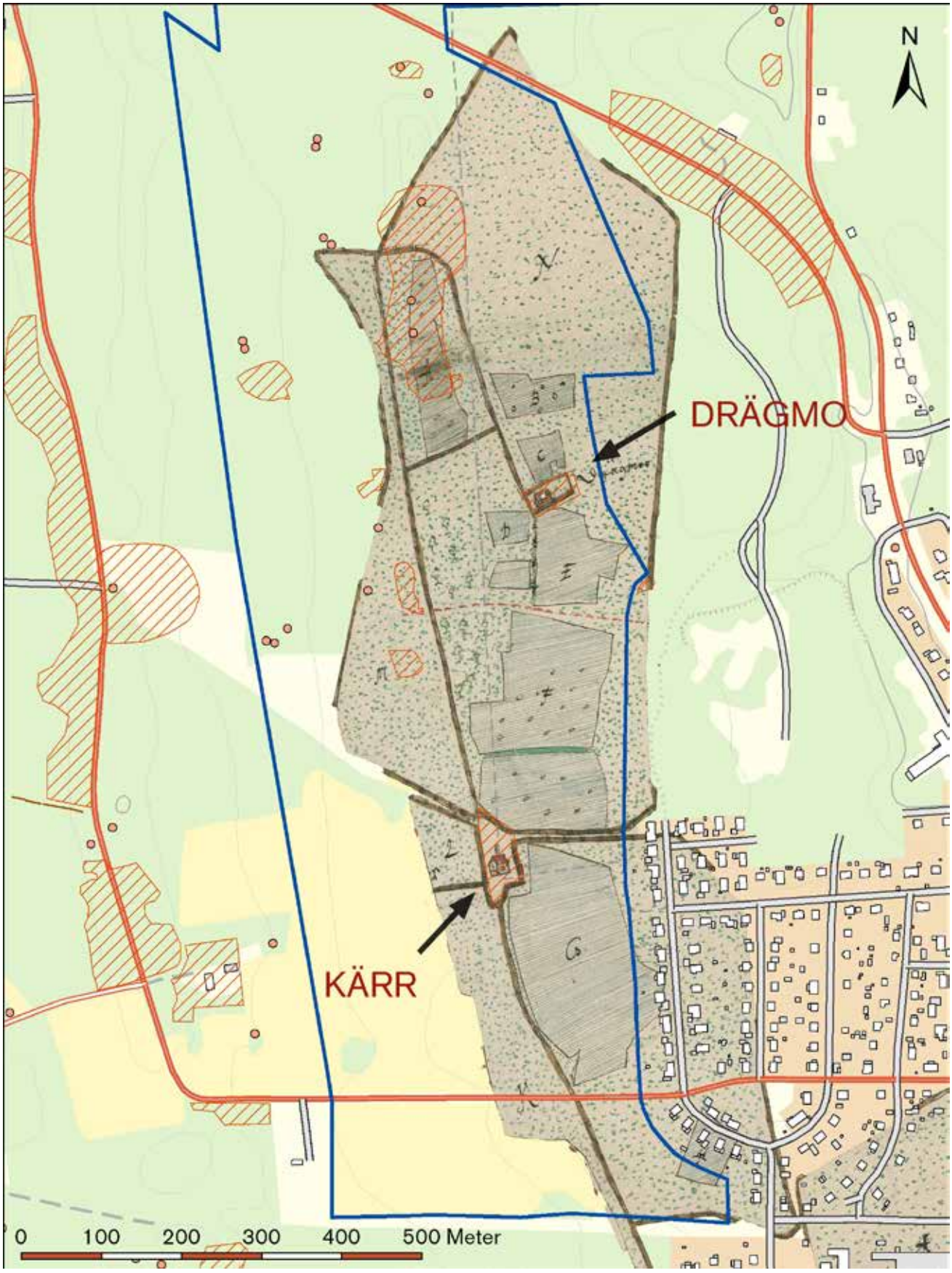

Figur 3. Geometrisk jordebokskarta över Kärr och Drägmo. Kartan är upprättad mellan 1638 och 1655.

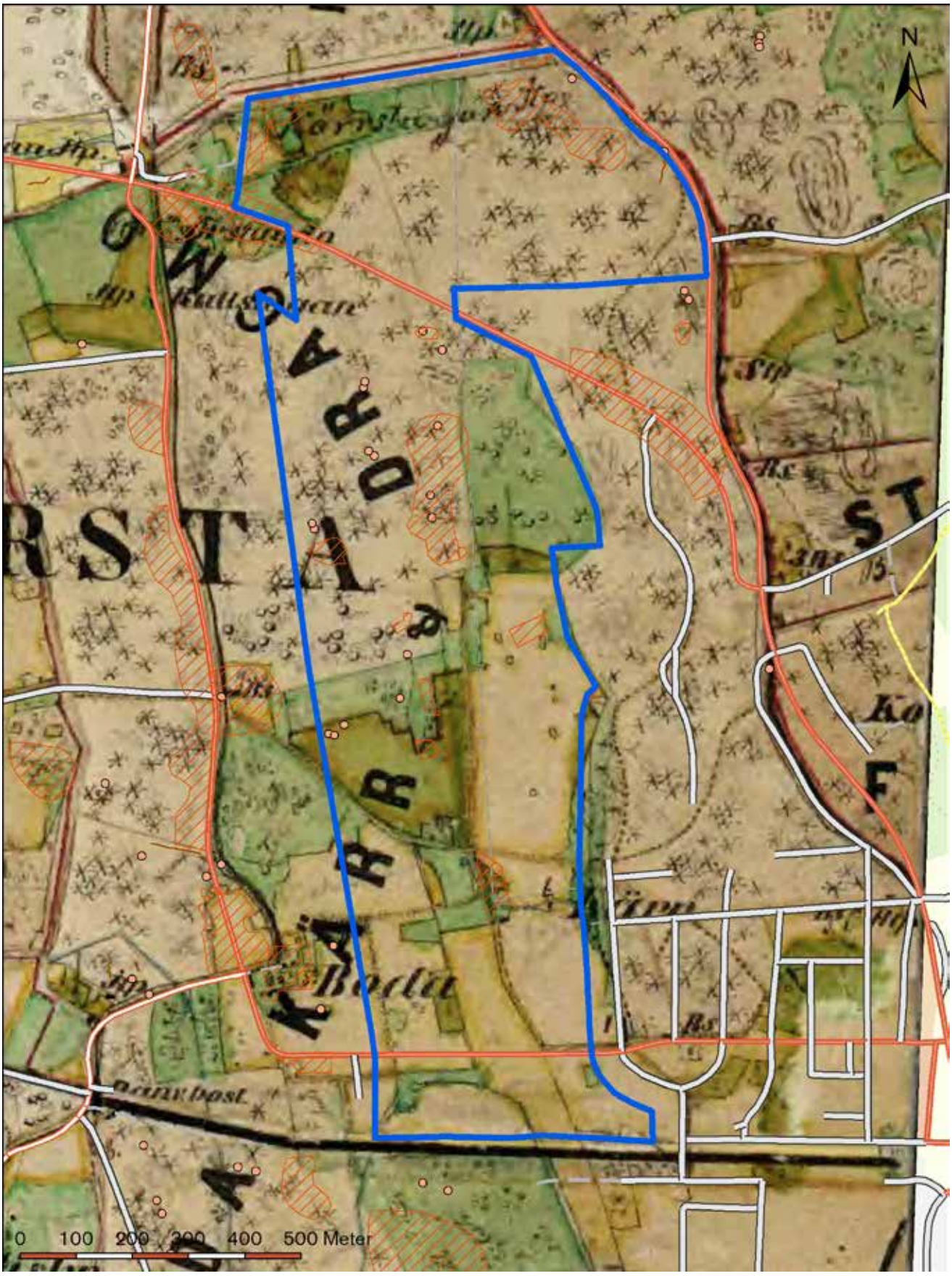

Figur 4. Den häradsekonomiska kartan från 1864–1867 ger en bra bild över hur åkermark lagts ner respektive uppodlats sedan 1600-talets mitt. En stor del av dagens åkermark tillkom efter 1860-talet, liksom den järnvägslinje som skulle anläggas 1901.

Resultat

Landskapet i äldre kartor

I den geometriska jordeboken S1 från 1637–1655 finns de flesta gårdar och byar i Sköllersta socken karterade, däribland också Kärr. Som brukligt var i dessa äldsta storskaliga kartor redovisas en gård endast med en husschablon. Kärrs gårdstomt fanns sedan på samma plats till åtminstone 1860-talet då den häradsekonomiska kartan upprättades (Figur 4). Tomten hade då en större utbredning än vid 1600-talts mitt. Utvidgningen av bytomten får ses som en tämligen sentida händelse sprungen ur 1700- eller 1800-talets hemmansklyvning, varför det är gårdstomten från 1600-talet som har registrerats i Fornreg (L2022:2798). Kring sekelskiftet 1900 kom Kärr att överge sin gamla gårdstomt till följd av anläggandet av den ovan nämnda järnvägen, och i dag finns inga spår kvar ovan mark efter bebyggelsen, dock finns vägarna upp mot gårdstomten bevarade som brukningsvägar. Det finns dock impedimentsmark i området där bebyggelselämningar kan dölja sig under den påförda röjningsstenen eller under åkerytan.

Men det fanns ytterligare en bebyggelseenhet inom Kärrs inägor år 1638–1655, nämligen ryttartorpet Drägmo/Dregmo, beläget 450 meter norr om Kärrs gårdstomt (Figur 3). Drägmo finns med i årlig ränta från 1540-talet och ska räknas som en avgärda enhet under Kärr. Drägmo taxerades under rusthållet Kärr. Drägmo ryttarboställe var således mer av en liten gård än en ett soldattorp.

År 1643 försvann Drägmo ur mantalshandlingarna. Troligtvis avhystes gården vid denna tidpunkt. Gården hängde dock med i minnet och år 1704 finns Drägmo fortfarande med som en hussymbol i den geografiska kartan över Sköllersta härad. En av soldaterna, Sven, hade stundom ett taskigt humör vilket fallet från Sköllersta härads höstting i oktober 1633 vittnar om: ”Item kom Olof Larsson i Kalstad och anklagade Swen Andersson i Dregmo en soldat för det han hafwer hugget honom i hufwudet et slemt sår med ( ) hwilket efter så befanns så i sanning wara och skedd af Brådom skildnat. Blef Swän efter det 6 cap S B sakfält till sina 20 mark.” (https://www.gorek.se/skollersta/1633_okt.htm). Bör ha varit en kännbar bot för en som levde på ryttarlön.

I den häradsekonomiska kartan från ca 1860-talet har ett Dragmo brutits ut och bildar en liten fastighet enbart bestående av åkermark strax väster om utredningsområdet norra del. Nedan beskrivs platsen för det äldre Drägmo och hur det ser ut i dag (L2022:2797).

1630-talets åkermark överlagras av dagens åkermark förutom en åker belägen längst åt nordväst som till delar sammanfaller med L2022:2761 (Figur 3).

Häradsekonomiska kartan redovisar ett torp längst i norr inom utredningsområdet, Kärsta. Tillsammans med torpen Rullstugan och Örstugan bildade de en liten torp-koloni. Vid 1950-talets slut

Figur 5. Galgen vid Källeberget i häradskartan över Sköllersta härad år 1688.

Figur 6. Avrättningsplatsen L1981:9326 i kartan över Vibbanbo från år 1745.

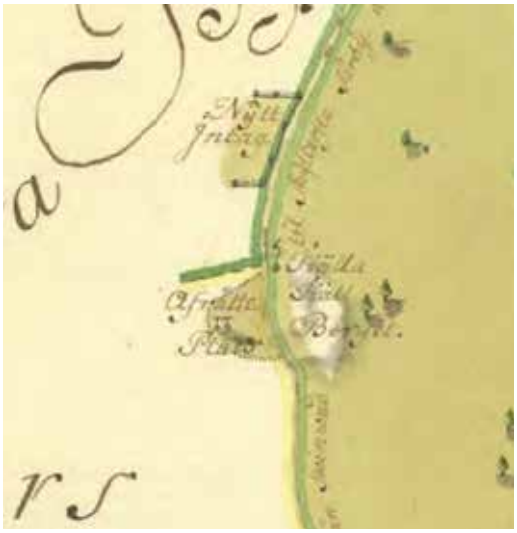

Figur 7. Röjningsröse halverad av en körväg.

var Kärrsta nedlagd men åkermark fanns fortfarande i området. En del av torpens åkermark bör ha ingått i L1980:8476, fossil åkermark som registrerades i området år 2010 (UV Mitt rapport 2010:15).

Inom den norra delen av utredningsområdet kunde som ovan nämnts avrättningsplatsen L1981:9326 verifieras i äldre kartor tillbaka till 1600-talets slut med den karakteristiska tvärgående bjälken vilande på två upprättstående stolpar och med en stege rest mot ställningen, allom till skräck och varnagel som färdades vägen förbi galgen (Figur 5 och 6).

Den arkeologiska fältinventeringen

Innan den aktuella arkeologiska utredningen, steg 1, fanns inga fornlämningar registrerade inom utredningsområdet, däremot övriga kulturhistoriska lämningar i form av fossil åkermark (L1980:8476), en avrättningsplats (L1981:9326) samt en lägenhetsbebyggelse (L1981:8377).

Avrättningsplatsen som tidigare byggde på uppgifter i tidningar från 1800-talet har kunnat beläggas i kartor från 1600-talets slut. Antikvarisk status har därför ändrats till möjlig fornlämning.

Lägenhetsbebyggelsen (L1981:8377) har fått ändrad status till fornlämning. Torpet finns med i de häradsekonomiska kartan från 1860-talet vilket gör det sannolikt att torpet är äldre än 1850.

Den arkeologiska utredningen, steg 1, resulterade framför allt i upptäckten av flera nya områden med fossil åkermark samt nya gravar. Till detta kom gårds/bytomterna till Kärr och Drägmo.

Den fossila åkermarken täcker närmast all hårdmark som inte är åkermark i dag. Att dagens åkermark också varit översållad med röjningsrösen antyds av de omfattande stenansamlingar som i dag finns kring åkermarken och som till stor del utgör material från bortplockade röjningsrösen.

Den fossila åkermarken består av områden med röjningsrösen. Störst är L2022:2736 i den nordöstra kanten av utredningsområdet och L2022:2761 inom utredningsområdets mellersta del. Medan det förra är beläget i en tämligen kuperad terräng med stort inslag av berg i dagen, är det senare beläget på en sydligt löpande tunga av moränmark med relativt slät och lättforcerad terräng. Inom det norra området, L2022:2736, finns en viss antydan om odling i flera faser. I områdets centrala del är röjningsrösena upp till 7 meter i diameter medan rösena i områdets perifera delar är mindre, 2–4 meter i diameter. Röjningssten i stora mängder har också kastats upp mot berg i dagen.

L2022:2761 präglas av större samstämmighet i röjningsrösenas storlek, även här antyds viss bortröjning av röjningsrösen som lagts i stentippar inom området. Röjningssten har också kastats upp mot de gravar som har registrerats inom området.

I kanten av åkerytor som legat i sluttningarna mot väster och öster har terrasser bildats. Tre kunde identifieras vid inventerings-

tillfället, men det är troligt att en noggrann kartering kan avslöja fler linjestrukturer. Området var delvis uppodlat vid 1600-talets mitt, vilket framgår av den geometriska jordebokskartan (Figur 3). Högst troligt hörde denna åker till Drägmo, den nordliga av de två gårdarna. Eftersom Drägmo lades ner vid samma tid kan det eventuellt spekuleras i om åkermarken vid samma tid kom att omvandlas till ängsmark. Det är också möjligt att åkern fortsatte att brukas, men då under Kärr. I den häradsekonomiska kartan från ca 1860-talet fanns ingen åker i området. Det förefaller sannolikt att 1600-talets åker överlagrar äldre odling. Kanske var det då, under medeltid och fram till 1600-talets mitt, som stora mängder röjningssten kom att deponeras i kanten av och ovanpå de förhistoriska gravarna i området.

Flera små röjningsröseområden fanns inom utredningsområdets västligaste del: L2022:2745, L2022:2777, L2022:2780 samt L2022:2781. Egentligen bör kanske dessa fyra områden ses som ett och samma men där de olika delarna skiljts från varandra av sankare partier. Till detta kom det dussin ensamliggande eller i par belägna röjningsrösen som vittnar om stenröjning av ganska små

Figur 8. Den nyupptäckta graven L2022:2762

Figur 9. Läget för Kärrs bytomt. Eventuellt kan lämningar efter gården finnas i dungen till höger. Den är dock belamrad med stora mängder röjningssten.

Figur 10. Röjningssten och täta snår på impedimentet där Drägmo gård var belägen.

plättar. En del av dessa kan vara relativt sentida och har tillkommit vid röjning för skogsarbete. Det ska sägas att det fanns vissa holmar av hårdmark där det inte fanns röjningsrösen, men dessa var få. Klart är att stenröjning förekommit i stor skala där hårdmark fanns.

L2022:2785 låg strax öster om utredningsområdet. Dessa röjningsrösen kan mycket väl spegla odlingar som hört till Drägmo.

Gravarna var genomgående av stensättning- och rösekaraktär och, där form kunde klargöras, runda. Fyra av dessa låg inom eller i anslutning till L2022:2761. Höjdpartiet här bör ha utgjort ett perfekt exponeringsläge för gravarna. Som ofta när det gäller stensättningar i äldre fossil åkermark var vissa lämningar svåra att typbestämma eftersom gravarna innehöll stora mängder röjningssten, både i kanten och i fyllningen.

L2022:2738 kunde inte klart bestämmas till grav och har därför åsatts möjlig fornlämning som status. Den ca 6 meter i diameter stora och 0,3 meter höga lämningen är beväxt med täta snår och

träd och är svår att bilda sig en helhetsbild av. Läget för grav är dock bra. Området är i övrigt mycket stenrikt och moränen bildar på sina ställen naturliga stenansamlingar. Lämningen kan således vara en naturbildning. Den förefaller dessutom ligga strax utanför eller på gränsen mot utredningsområdet.

L2022:2745 var svårbedömd. Den är 7 meter i diameter och endast 0,3 meter hög med omrörd stenpackning. Det är framför allt karaktären och storleken i förhållande till omkringliggande röjningsrösen som har gjort bedömningen till grav och fornlämning. Läget i terrängen var vid första påseende inte bra, men tolkat tillsammans med gravarna längre söderut bildar graven den norra avgränsningen av ett gravkluster.

L2022:2762 utgör en mer klassisk stensättning, 10 meter i diameter och 0,7 meter hög med en försänkning i mitten. L2022:2763 har samma mått som den förra men är belamrad med knytnävsstora röjningsstenar som täcker en stor del av fyllningen och även fyller upp i den ca 4 meter i diameter stora gropen i gravens mitt.

L2022:2764 är röjningsröseliknande, men har ändå bedömts som möjlig fornlämning. Läget för grav är utmärkt.

L2022:2774 är den största graven i området, en femton meter i diameter stor stensättning belägen på en avsats i östsluttningen av höjdpartiet. Det är endast den västra tredjedelen som förefaller intakt, i övrigt har fyllningen avlägsnats och rörts om. Röset eller stensättningens kant finns dock kvar som ett 2,5 meter brett och 0,4 meter högt bräm som avgränsar den mellersta och västra delen av anläggningen.

L2022:2804 är belägen utanför utredningsområdet på ett impediment. Den övertorvade stensättningen är 10 meter i diameter och ca 0,8 meter hög. Graven är kraftigt belamrad med block och större stenar efter röjning av åkermarken dikt intill.

L2022:2798 utgör gårdstomt till gården Kärr. Den redovisas som gård i den geometrisk avmätning, från 1638–1655. Den häradsekonomiska kartan från ca 1860-talet ger en relativt bra bild av Kärr som då utvecklats till en by med tre gårdslägen. Byn avhystes kring år 1900 i samband med anläggandet av järnvägen genom området (Figur 11). Inga synliga spår finns i dag efter gården eller byn (Figur 9). Dock sammanfaller tomtläget delvis med impedimentsmark. Impedimenten är belamrade med block och röjningssten varför eventuella strukturer inte har kunnat avläsas. Eftersom Kärr var en gård med medeltida rötter bör den, trots att den avhystes sent, betraktas som möjlig fornlämning.

Än mer intressant är kanske Drägmos äldre tomt L2022:2797. Gården kan beläggas i årlig ränta 1540 men efter 1624 försvinner Drägmo ur mantalslängderna. Är det då den bryts ut och läggs som ett skifte under Kärr? Dels låg Drägmos gårdstomt i dagens åkermark, dels på det impediment som vidtar år öster och fortsätter fram till utredningsområdets östra gräns. Impedimentsmarken

Figur 11. Vägen som i dag går på järnvägsbanken efter järnvägen som fanns i området mellan ca 1901 och 1962.

var här översållad av block och sentida röjningssten i tippar som sträckte sig utmed dagens åkermark men även inåt på impedimentet. I övrigt gjorde tät sly- och buskvegetation att sikten var mycket begränsad (Figur 10). Det finns en möjlighet att hitta lämningar efter Drägmo under stenpackningar och stentippar.

Utöver detta registrerades en stensträng, L2022:2744 som löpte i nord–sydlig riktning upp mot den möjliga graven L2022:2738. Även här finns ett förbehåll då området dels var svåröverskådligt, dels bestod av naturligt deponerad sten i stora mängder.

Fornlämningsmiljön präglas av äldre järnålder utifrån gravmiljön, möjligen med inslag av bronsålder. Den fossila åkermarken kan mycket väl ha ett järnålderskikt i botten, men jag antar att den stora röjningsepoken inföll under yngre järnålder, tidig medeltid.

Utvärdering av undersökningsplanen

Utredningen har utförts i enlighet med länsstyrelsens förfrågningsunderlag och Jönköpings läns museums undersökningsplan.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	431-9682-2021
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2022-04-26
Jönköpings läns museums dnr:	2022-065
Beställare:	Helios Nordic Energy AB
Rapportansvarig:	Ådel V. Franzén
Rapportgranskning:	Mikael Nordström
Fältansvarig:	Ådel V. Franzén
Fältarbetstid:	2022-05-05–2022-05-13
Län:	Örebro län
Kommun:	Hallsbergs kommun
Socken:	Sköllersta socken
Fastighetsbeteckning:	Kärr 1:78, Segås 1:5
Belägenhet:	Ekonomiska kartans blad: 10F oe, 9F 9e
Koordinater:	N:6548133 E:518434(mitt)
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Undersökningsyta:	100 hektar
Tidigare undersökningar:	RAÄ UV mitt, rapport 2010:15, Stiftelsen kulturmiljövård Rapport 2012:25 och 2013:10, Rapport från Arkeologikonsult 2015:2751.

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Riksarkivet (RA)

Landskapshandlingar: Närkes handlingar 1533–1630.

Mantalslängder, Sköllerstad socken 1642–1820.

Riksantikvarieämbetet, Stockholm (RAÄ)

Kulturmiljöregistret, Fornsök: https://app.raa.se/open/fornsok/

Kartmaterial

Arkivinstitutionens namn (förkortning)

Riksarkivet: Georg, Geometrisk jordebok S1, Skyllersta och Örebro härader m.fl, 1637–1655:242. SE/RA/81003/1/S1, bildid: R0000983_00145

Lantmäteriet. ArkivSök (https://etjanster.lantmateriet.se):

Lantmäteristyrelsens arkiv (LSA): Sköllersta socken:

Akt nr S8:5 Svennevad och Sköllerstad socken m.fl. Geografisk karta, 1688. Upprättad av Gabriel Thoring.

Akt nr S61-1:1 Karta med beskrivning över Sköllersta härad, 1704. Upprättad av Erik Vallring.

Akt nr S61-87:1 Vibbanbo nr 1, Avmätning, 1696. Upprättad av Erik Vallring.

Akt nr S6-87:2 Vibbanbo nr 1, Gränsbestämning, 1745. Upprättad av Klas Vahlund.

Lantmäterimyndigheterna (LMA): Sköllersta socken, Fagerhult. Akt 06-gad-34. Laga skifte 1856–60.

Rikets allmänna kartverk (RAK): Ekonomiska kartans blad: Tarsta 10F 0e, Pålsboda 9F 9e

Häradsekonomiska kartan J112-65-11, 1864–1867.

Referenser på webben

https://www.gorek.se/reg-ekebyknekt.htm (Hämtad 2022-05-03)

https://www.gorek.se/skollersta/1633_okt.htm (Hämtad 2022-05-03)

Tryckta källor och litteratur

Bondeson, Wivianne, *Väg 51, sträckan Pålsboda–Kvarntorpskorset. Arkeologisk utredning, etapp 1, RAÄ UV Mitt,* Rapport 2010:15

Holm, Jenny, 2012: *Riksväg 51, Delen Pålsboda-Svennevad. Arkeologisk utredning, etapp 1,* Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2012:25

Ählström, Jan, med fler, 2013: *Väg 51, Delen Kvarntorpskorset-Svennevad, Särskild arkeologisk utredning, etapp 2 samt kompletterande utredning, etapp 1,* Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2013:10

Sillén, Peter, 2015. *Medeltida åkerbruk på utmark i skogarna mellan Kvarntorp och Svennevad. Arkeologisk förundersökning.* Rapporter från Arkeologikonsult 2015:2751.

Jansson Kristina & Vestbö–Franzén, Ådel, 2017. *Medeltida markutnyttjande i Närkes skogsmarker. Arkeologisk undersökning av fossil åkermark, fornlämningarna ekeby 96–98 och Sköllersta 223 inför planerad ny sträckning av väg 51 mellan Kvarntorpskorset och Svennevad, ekeby och Sköllersta socknar i Kumla och Hallsbergs kommuner, Örebro län.* Jönköpings läns museum Arkeologiska rapport 2017:09.

Bilaga 1. Tabell och karta över tidigare kända och nyupptäckta forn- och övriga kulturlämningar

Objekt nr /Karta	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Kommentar
L2022:2734	Fossil åker	Röjningsröseområde ca 200 x 30–95 meter stort (N–S) bestående av ca 25 röjningsrösen, oregelbundna till runda , 4–7 meter i diameter och 0,4–1,3 meter stora. Fyllning av 0,2–0,6 meter stora stenar samt block. Området är kraftigt omrört av sentida verksamhet men flera röjda ytor och diken kan kopplas till den fossila åkermarken till torpet Kärrsta som fanns på platsen under 1800-talet.	Övrig kulturhistorisk lämning	Överens-stämmer delvis med åker och äng till torpet Kärr-sta 1864–1867.
L1981:8377	Lägenhets-bebyggelse	Bebyggelselämning efter sentida torp, bestående av 1 husgrund, 1 ekonomibyggnadsgrund samt röjda ytor. Området är bevuxet med enstaka fruktträd, syrenbuskar samt blandskog.	Fornlämning	Torpet finns med på Härads-ekonomiska kartan från 1864–1867..
L1981:9326	Avrättningsplats	Avrättningsplats. Den sista avrättningen ska ha skett 1858. Avrättningsplatsen finns medtagen i kartmaterial från 1696 till 1745	Möjlig fornlämning	Komplet-terande information om lämningen ska registreras i Fornreg.
L1980:8476	Fossil åker	Röjningsröseområde, ca 300 x 100 meter stort (VNV-ÖSÖ), bestående av uppskattningsvis ett 40-tal röjningsrösen. Dessa är ca 2-10 meter i diameter och 0,2-2 meter höga. Flera ligger i direkt anslutning till sentida åkrar vid torp. Påträffades vid arkeologisk utredning år 2010. (RAÄ dnr 321-58-2011)	Övrig kultuhistorisk lämning	
L2022:2736	Fossil åker	Röjningsröseområde, ca 275 x 30–100 stort (NV–SO), bestående av ca 100 röjningsrösen. Inom den centrala delen av området är röjningsrösena 4-7 meter i diameter och 0,3-0,8 meter höga. I områdets utkant är rösena 2-4 meter i diameter och 0,2-0,4 meter höga. I området finns flera bergsknallar där röjningssten kastats upp mot impedimentens fot och bildar avlånga röjningsrösen.	Fornlämning	
L2022:2738	Grav?	Grav? Stensättning, oregelbunden till rund, 6 meter i diameter och 0,3 meter hög. Glest övermossad fyllning av 0,3-0,5 meter stora stenar. Kan vara naturbildning	Möjlig fornlämning	Eventuellt belägen strax utanför ut-rednings-området.
L2022:2744	Hägnad	Stensträng, 50 meter lång (N-S), 2-3 meter bred och 0,2-0,7 meter hög. Flerskiktad och flerradig. Belägen i östslänt. Avgränsar möjligen röjningsröseområde L2022:2736.	Fornlämning	
L2022:2745	Grav	Stensättning, rund, 7 meter i diameter och 0,3 meter hög. Fyllning av 0,3-0,5 meter stora stenar. Fyllning är omplockad och ca 1 meter stora och 0,1 meter djupa gropar finns på ett par ställen i anläggningen. Belamrad med röjningssten.	Fornlämning	
L2022:2746	Fossil åker	Röjningsröseområde ca 45 x 22 meter stort (Ö-V) bestående av ca 8 röjningsrösen 2-5 meter i diameter och 0,2-0-7 meter höga. Omrörda, eventuellt sentida. Fyllning av 0,2-0,6 meter stora stenar.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2747	Agrar lämning	Röjningsröse 4,5 meter i diameter och 0,5 meter högt. Fyllning av 0,2-0,4 meter stora stenar. Belägen i körväg varför röset har tryckte ned i mitten inom ett ca 1 meter brett område.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2750	Agrar lämning	Röjningsröse, 3 meter i diameter och 0,4 meter högt. Övermossad fyllning av 0,2-0,3 meter stora stenar. Beläget intill ca 1 meter stort block.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2754	Agrar lämning	Röjningsröse, 5 meter i diameter och 0,5 meter högt Fyllning av 0,05 - 0,2 meter stora stenar.	Övrig kulturhistorisk lämning	

Objekt nr /Karta	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Kommentar
L2022:2758	Agrar lämning	Röjningsröse, 2,5 meter i diameter och 0,3 meter högt. Övermossat.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2759	Agrar lämning	Röjningsröse 3 m i diameter och 0,4 meter högt. Övermossad fyllning av 0,2-0,3 meter stora stenar. Beläget intill ca 1 meter stort block.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2761	Fossil åker	Fossil åkermark inom ett 270 x 70–130 meter stort område (N-S), bestående av minst 70 röjningsrösen, vanligen 1,5-6 meter i diameter och 0,15-0,6 meter höga. I samma område finns minst sex större röjningsrösen av stentippstyp, dessa är upp till 12 meter i diameter och upp till 1,5 meter höga. I området kan minst tre terrasser identifieras, sluttande dels åt väster, dels åt öster, 10-75 meter långa, 0,5-1,5 meter breda och 0,5-0,7 meter höga.	Fornlämning	
L2022:2762	Grav	Stensättning, rund, 10 meter i diameter och 0,7 meter hög. Måttligt övermossad fyllning av 0,2-0,5 meter stora stenar. Grop i mitt, 1,5 meter i diameter och 0,3 meter djup. Belamrad med odlingssten i kanten.	Fornlämning	
L2022:2763	Grav	Stensättning, rund, 10 meter i diameter och 0,7 meter hög. Fyllning av 0,2-0,4 meter stora stenar. Grop i mitten, ca 4 meter i diameter och 0,2 meter djup. Graven är belamrad med knytnävstor röjningssten som fyller upp något i gropen i rösets mitt.	Fornlämning	
L2022:2764	Grav?	Röjningsröseliknande röse, 10 meter i diameter och 1,0 meter högt. Fyllning av 0,3-0,5 meter stora stenar. Röset är belamrat med odlingssten bland annat knytnävstora stenar i rösets mitt.	Möjlig fornlämning	
L2022:2774	Grav	Stensättning, rest av, 15 meter i diameter och 0,6 meter hög. Måttligt övermossad fyllning av 0,2-0,4 meter stora stenar. Stensättningen har troligen ursprungligen varit högre. Den mellersta och östra delen av lämningen är mestadels urplockad men resten av stensättningens östra kant finns kvar som en 2,5 meter bred och 0,4 meter högt bräm.	Fornlämning	
L2022:2777	Fossil åker	Röjningsröseområde, 70 x 50 meter stort (Ö-V) bestående av ca tio röjningsrösen, 4-7 meter i diameter och 0,5 meter höga. Kraftigt övermossad fyllning av 0,2-0,5 meter stora stenar.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2779	Fossil åker	Röjningsröseområde, 45 x 15 meter stort (SV-NO) bestående av ca tio röjningsrösen 5-9 meter i diameter och 0,3-0,6 meter höga. Övermossad fyllning av 0,2-0,5 meter stora stenar.	Fornlämning	
L2022:2780	Fossil åker	Röjningsrösenområde, 70 x 20 meter stort (N-S) bestående av ca tolv röjningsrösen, 3-6 meter i diameter och 0,3-0,5 meter stora.	Fornlämning	
L2022:2781	Fossil åker	Röjningsröseområde, 45 x 40 meter stort (NV-SO) bestående av ca tio röjningsrösen, 4-8 meter i diameter och 0,2-0,6 meter höga. Området avgränsas i väster, söder och öster av stendeponier bestående av block som röjts från nära liggande åker.	Fornlämning	
L2022:2785	Fossil åker	Röjningsröseområde 25 x 10 meter stort (SV-NO) bestående av fem röjningsrösen 2-3 meter i diameter och 0,1-0,3 meter höga.	Fornlämning	Beläget utanför utrednings-området.

Objekt nr /Karta	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Kommentar
L2022:2797	By/gårdstomt	Gårdstomt. Inom ett 70 x 30 meter stort område (VSV-ÖNÖ) är Drägmos gårdstomt. Den västra delen är i dag belägen i åkermark medan den östra delen är belägen i skogsmark (tidigare ängsmark). Inga fysiska spår finns inom den västra delen av gårdstomten förutom att åkermarken här är mer stenbemängd. Inom den östra delen är de eventuella fysiska lämningarna efter hus överlagrade av stora stentippar med block och sten från den intilliggande åkermarken. Dock visar en jämn röjd, något upphöjd yta att kultulager efter Drägmo tomt finns under stentipparna. Drägmo kan beläggas i kamerala källor mellan 1540 (årlig ränta) och 1645 (mantalslängd) samt i geometrisk av mätning 1637-1655. En husymbol fanns fortfarande i området i en geografisk karta från 1704.	Möjlig fornlämning	
L2022:2798	By/gårdstomt	Gårdstomt. Plats för. Inom ett 125 x 45 meter stort område (N-S) är Kärrs gårstomt enligt geometrisk karta från 1637-1655 Inga synliga lämningar finns i dag i området. I den häradsekonomiska kartan från 1864–1867 redovisas en långsträckt bytomt med tre gårdar som har tillkommit genom hemansklyvning. Inga synliga lämningar finns efter bytomten. Kärr avhystes mellan 1867 och 1959 då den ekonomiska kartan upprättades. På denna redovisas en nu nedlagd järnväg rakt genom Kärrs då övergivna bytomt.	Möjlig fornlämning	
L2022:2859	Agrar lämning	Röjningsröse, 6 meter i diameter och 0.7 meter högt. Kraftigt övermossat. Sentida.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2860	Agrar lämning	Röjningsröse 5 meter i diameter och 0,7 meter högt. Sentida.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2799	Agrar lämning	Röjningsröse 3 meter i diameter och 0,3 meter högt.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2800	Agrar lämning	Röjningsröse, 4 meter i diameter och 0,3 meter högt.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2801	Agrar lämning	Röjningsröse, 1 meter i diameter och 0,2 meter högt.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2802	Agrar lämning	Röjningsröse 1,5 meter i diameter och 0,2 meter högt.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2803	Agrar lämning	Röjningsröse 1,5 meter i diameter och 0,2 meter högt.	Övrig kulturhistorisk lämning	
L2022:2804	Grav	Stensättning, 10 meter i diameter och 0,8 meter hög. Kraftigt övermossad fyllning av 0,15-0,4 meter stora stenar. Belamrad med röjningssten framför allt i södra och västra delen.	Fornlämning	Belägen utanför utrednings-området.
	Boplatsläge	Inom ett ca 1000 x 240–400 meter stort område finns flera möjligen lägen för boplats från förhistorisk och historisk tid.	Ej fastställt	

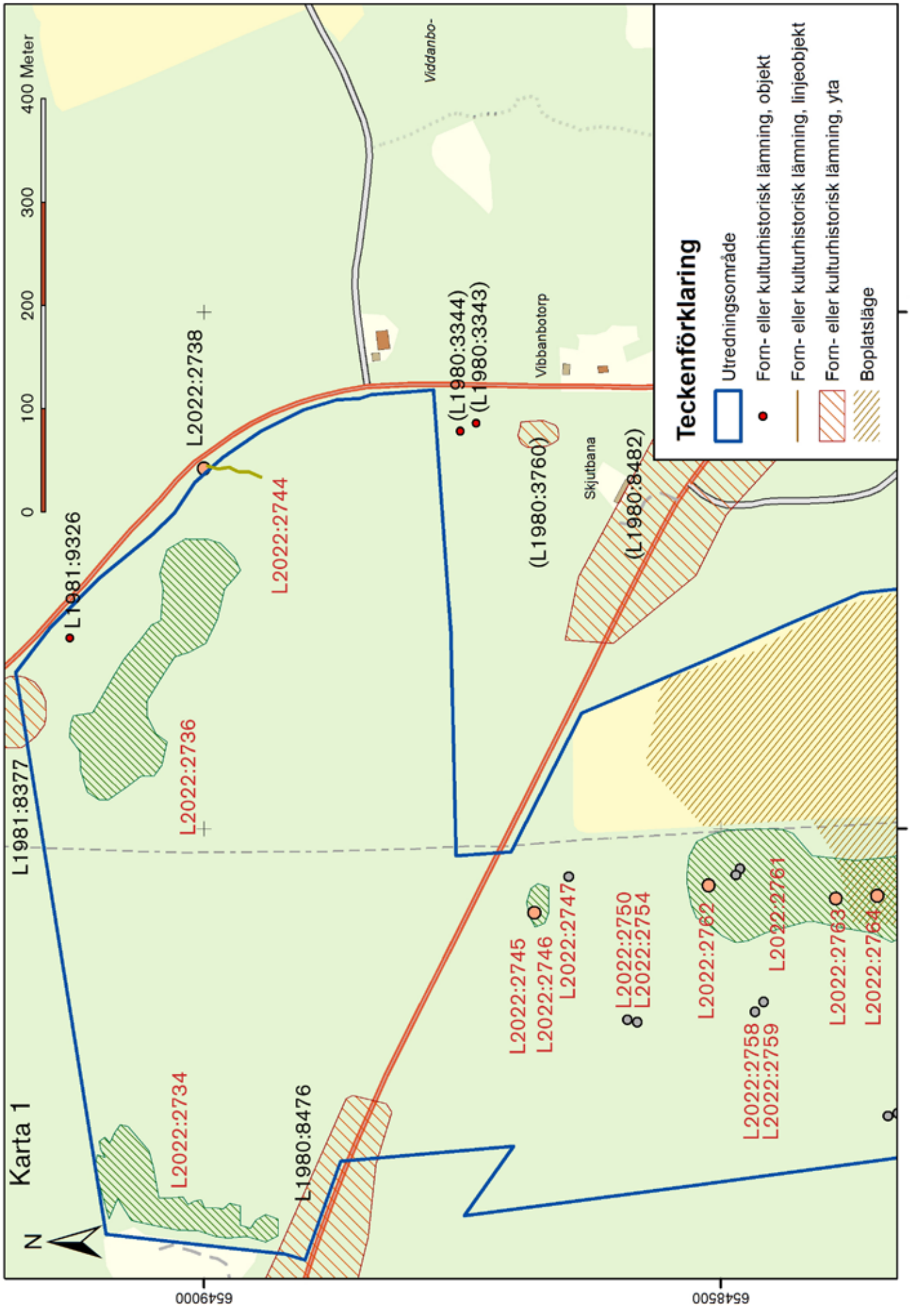
Karta 1
N
0 100 200 300 400 Meter
Teckenförklaring
Utredningsområde
Forn- eller kulturhistorisk lämning, objekt
Forn- eller kulturhistorisk lämning, linjeobjekt
Forn- eller kulturhistorisk lämning, yta
Boplatsläge
Viddanbo-
Vibbanbotorp
Skjutbana
L1981:9326
L1981:8377
L1980:8476
L2022:2738
L2022:2744
L2022:2736
L2022:2734
(L1980:3344)
(L1980:3343)
(L1980:3760)
(L1980:8482)
L2022:2745
L2022:2746
L2022:2747
L2022:2750
L2022:2754
L2022:2762
L2022:2761
L2022:2763
L2022:2764
L2022:2758
L2022:2759
6549000
6548500
518500
519000

Tidigare kända forn- och övriga lämningar har markerats med svart, nyupptäckta med rött. I parentes visas lämningar belägna utanför utredningsområdet. Nyupptäckta by eller gårdstomter har markerats med rosa.

En arkeologisk utredning genomfördes av Jönköpings läns museum i maj - juni 2022 av ett ca 100 hektar stort område inför planerat anläggande av en solcellspark. Området är beläget i en mellanbygd mellan Närkeslättens jordbruksområden och skogsbygderna i söder. Utredningen resulterade i att ett antal nya fornlämningar och kulturhistoriska lämningar kunde identifieras. Av de åtta områdena med fossil åker i form av röjningsröseområden som var belägna inom utredningsområdet bestämdes sex till fornlämning och två som övrig kulturhistorisk lämning. Sex nya gravar identifierades, varav två osäkra. Gravarna utgjordes av runda stensättningar.

Den äldsta kartorna över fastigheten Kärr visade bebyggelseläget för de två gårdarna Kärr och Drägmo. Drägmo avhystes kring 1600-talets mitt. Gårdstomten är delvis belägen på ett impediment som har belamrats med stora mängder sten och block som röjts från intilliggande åker. Gården Kärr, som också kan beläggas senast vid 1500-talets mitt avhystes kring sekelskiftet 1900 när en järnvägslinje skulle dras rakt genom tomten. I dag finns inga synliga lämningar kvar efter Kärr, men även här finns impediment med stora mängder röjningssten som kan dölja resterna efter gården. En tidigare osäker avrättningsplats kunde fastställas utifrån kartbelägg från 1688 och framåt.

Utredningsområdets östra och södra del består av sammanhängaden åker som framför allt tillkommit genom stora nyodlingsinsatser under 1800-talet och det är här, utifrån topografiska kriterier, som eventuella boplatslägen bör sökas.

Arkeologisk rapport 2022:17
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM